

مجلة الجمعية الإيرانية للغة العربية وآدابها، فصلية
علمية محكمة، العدد الـ ٧٣، شتاء ١٤٠٣ هـ. ش،
٢٠٢٥ م؛ صص ١٢٠-١٤٠.

Analyzing the Qur'an's linguistic arguments in the discussion of physical resurrection based on Shayim Perelman's reasoning theory

Article Type: Research

Masoume Taghizadeh¹, Alibagher Taheriniya^{2*}

Abstract

"Shayim Perelman" is one of those who, in the 20th century, following Aristotle, discussed oratory, rhetoric and the place of reasoning. We can consider the text of the Holy Quran as an argumentative discourse that seeks to answer discourses centered on beliefs such as death, the afterlife, reincarnation, etc. The argument-oriented text has features that distinguish it from other texts. One of these features is the presence of two sides or one conflicting side in it, which can also be seen in the Qur'an. In this essay, we have analyzed the verses of the Holy Qur'an in the context of bodily resurrection based on the division model of "Parliament" arguments using descriptive and analytical method. The results of the research show that the reasoning pattern of "Parliament" is found in verses like quasi-logical and causal arguments, and the expressive styles of rhetorical interrogative, *hesr*, had an effective role in justifying the meaning of sentences towards the goal of Quranic arguments. The use of rhetorical interrogatives is one of the most basic factors of argumentation, which presents facts in the form of self-evident truths that the audience has no choice but to acknowledge.

Keywords: Argument, Holy Quran, bodily resurrection, Shayim

---

¹. PhD student of Arabic language and literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. orcid.org/0000-0002-2533-5777.

². Corresponding author, Professor of the Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. orcid.org/0000-0003-4476-7062. Email: btaheriniya@ut.ac.ir

Perelman.

1. Introduction

Argument is one of the uses of language to influence others. We can consider the text of the Holy Quran as an argumentative discourse that seeks to answer discourses centered on beliefs such as death, the afterlife, reincarnation, etc. Also, the Qur'an is a reformist book, which means that it seeks to change the existing situation, and reasoning is always a tool for changing the existing situation, changing an opinion, thinking, behavior, etc. The argumentative text has features that distinguish it from other texts. One of these features is the existence of two sides or a conflicting side in it, which can also be seen in the Qur'an. In other words, there will be no argument until there is a difference of opinion in a matter where there is a possibility of reaching a decisive result. One of the disputed topics in the Holy Quran is the discussion of physical resurrection and the recovery of the human body after death, which the verses of the Quran have given many arguments in response to the deniers. In this essay, we intend to analyze and examine the arguments of the verses of the Holy Quran on the issue of physical resurrection according to the argumentative model of Parliament.

Research Questions

The research seeks to find answers to the following questions:

- 1- According to Parleman's reasoning model, what kind of arguments are used to prove bodily resurrection?
- 2- In terms of style and style of expression, what structures have given argumentative power to the sentences?

Theoretical foundations of research

Perelman's view of rhetoric is different from classical rhetoric. According to Perelman, rhetoric has an argumentative aspect in the sense that rhetorical forms and verbal and spiritual arrays of innovative science only have the task of persuasion. Also, Parleman presented techniques for persuasion by categorizing arguments.

Methodology

The method of this research is descriptive analytical and applied with its tools of accuracy interpretation and deduction in data. We have analyzed the arguments in the verses of the Holy Quran which are related to physical resurrection according to the reasoning model of Perelmans conditions.

Results

In this article, we introduced a new concept of argument, which was defined and divided by the Belgian linguist and philosopher Chaim Perelman. There are two new concepts in this approach. According to

Parleman, argumentation is a philosophical issue that does not fit into ready-made logical formats, and on the other hand, new rhetoric is not a repetition of Aristotle's rhetoric, but rather a thought plan that declares the link between philosophy and rhetoric.

The Holy Quran has expressed various arguments to prove the resurrection of the body in various situations in the face of polytheists and those who deny the resurrection. Based on the analysis of Quranic arguments in this context based on the model and classification of arguments presented by Parliament, the answer to two research questions is as follows:

1- In response to the first question, according to the model of Parliament, pseudo-logical arguments such as "determining the meaning based on derivation", comparison, participation, division of the whole into parts... Regarding the arguments that are based on reality and its creator, most of the arguments that are based on the aspect of similarity between different situations, such as argument based on examples, historical examples, and inductive examples are used. Bodily Resurrection describes what happened to Hazrat Uzir, to prove the resurrection of all humans after death through the similarity of Uzir's revival after the year. By using causal reasoning, the Holy Quran has addressed the cause of events or the end of polytheists and evildoers for the actions they have committed, and in cases where there was a need to understand rational matters, example-based reasoning has been used to make the content easy for the audience to understand.

2- In response to the second question, the expressive styles of rhetorical interrogative, negation, limitation, noun phrase, and the use of emphasis have played an effective role in justifying the meaning of sentences towards the goal of Quranic arguments. In cases where the deniers of the Resurrection have insisted on their opinion by using the Hesr style, God has given their answer with the same style in an argument so that the answer sentence has equal reasoning power. The use of negation and exception in the restriction style limits the meaning of speech for the purpose of the theologian and excludes other possibilities from the circle. The use of rhetorical interrogative is one of the most basic factors of argumentation, which presents facts in the form of self-evident truths that the audience has no choice but to acknowledge. For example, in verse 81 of Surah Yas, the causal argument, along with the literary structure of the rhetorical question, proves the issue of physical resurrection in such a way that the audience has no choice but to admit the truth. This argument comes in the form of a rhetorical question because it is so clear that the listener can only There is no other way to confess. In this way, the argument in the verse is like this; The one who created the heavens and the earth is also capable of re-creating people after death.

تحلیل استدلال‌های زبانی قرآن در بحث معاد جسمانی براساس

نظریه استدلال شایم پرلمان

نوع مقاله: پژوهشی

معصومه تقی‌زاده^{۱*}، علی‌باقر طاهری نیا^۲

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ایران، تهران

استاد گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ایران، تهران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۱

چکیده

"شایم پرلمان" یکی از کسانی است که در قرن بیستم به پیروی از ارسطو به بحث خطابه، بلاغت و جایگاه استدلال پرداخته‌است. می‌توانیم متن قرآن کریم را گفتمانی استدلالی قلمداد کنیم که در پی پاسخ‌گویی به گفتمان‌هایی با محوریت عقائدی همچون مرگ، جهان آخرت، معاد جسمانی و... است. متن استدلال محور ویژگی‌هایی دارد که موجب تمایز آن با سایر متون می‌گردد یکی از این ویژگی‌ها وجود دو طرف یا یک طرف منازع در آن است که این ویژگی نیز در قرآن قابل مشاهده است. در این جستار با روش توصیفی تحلیلی به تحلیل آیات قرآن کریم در زمینه معاد جسمانی براساس الگوی تقسیم‌بندی استدلال‌های "پرلمان" پرداخته‌ایم. نتایج پژوهش نشان می‌دهد الگوی استدلالی "پرلمان" مانند استدلال‌های شبه منطقی و سببی در آیات یافت می‌شود و اسلوب‌های بیانی استفهام تقریری، حصر، نقش مؤثری در توجیه مفهوم جملات به سوی مقصد استدلال‌های قرآنی داشته‌است. کاربرد استفهام تقریری نیز یکی از اساسی‌ترین عوامل استدلالی است که با وارد شدن بر سر جملات حقایق را به شکل بدیهیاتی عرضه می‌کند که مخاطب راهی جز اذعان به آن پیش روی خود نمی‌بیند.

کلیدواژه‌ها: استدلال، قرآن کریم، معاد جسمانی، شایم پرلمان.

١. مقدمه

تأثیر گذاشتن بر دیگری واقناع در گفت و گوهای انسانی یک عنصر فعال و مشهود است. از جمله متون استدلال محور، می توان به قرآن کریم، متون فقهی، ادبی و فلسفی اشاره کرد. استدلال یکی از کاربردهای زبان در جهت تأثیرگذاری بر دیگری است. استدلالها در جهت اقناع مخاطب به کار می روند زیرا هدف آن اقناع مخاطب است. استدلال نزد فلاسفه یونان مانند افلاطون و ارسطو که سرآمدان این حوزه هستند نیز یکی از لوازم احقاق حق بوده است. «در تاریخ یونان ارسطو با تألیف کتاب "خطابه" هر آنچه که به قوانین گفتمان استدلالی مربوط می شود مانند: صفات خطیب و مخاطب و... را جمع آوری نموده است.» (أرسطوطاليس، ۱۹۷۹م: مقدمه) «شایم پرلمان» (Ch. Perelman) یکی از کسانی است که در قرن بیستم به پیروی از ارسطو به بحث خطابه، بلاغت و جایگاه استدلال پرداخته است. او در کتاب «الامبراطورية الخطابية» که بعد کار مشترک او با «تیتکا» (Tyteca) در کتاب «مصنف فی الحجاج» منتشر شد به مبانی استدلال و تکنیک های آن پرداخت. ابتکار پرلمان در این است که صنعت خطابه یونان را احیا کرده است. به این معنی که این احیاگری موجب گذر از خطابه در مفهوم سنتی آن، که مخاطب را در شنونده حاضر محصور می نماید و در برگرفتن انواع شنوندگان اعم از حاضر و غایب می باشد. خطابه ارسطو متوجه یک جمع حاضر است لذا فقط شفاهی می تواند باشد اما پرلمان به عنوان یک دانشمند منطقی دان و برعکس تألیفات سنتی خطابه که سعی در آموزش ایراد خطابه و جمع آوری طرق مختلف اقناع مخاطب دارد به فهم مبانی استدلال و تکنیک های مختلف آن در امور عملی زندگی انسان پرداخت. لذا مادامی که هدف استدلال کسب تصدیق مخاطب و اقناع است لزومی ندید که پژوهش خود را در استدلال های شفاهی منحصر نماید به عبارت دیگر استدلال های موجود در گفتمان های مکتوب نیز این هدف را در خود دارد. به عقیده پرلمان «شنونده یا مخاطب همه کسانی هستند که گفتمانی با هدف کسب تصدیق آنها در مقابل یک ادعا به آنها عرضه می شود؛ این گفتمان از یک شخص که با شخص دیگری گفت و گو می کند، شروع شده و تا حدیث نفس، امتداد می یابد. این مفهوم کلی شنونده باعث می شود خطابه شامل تمام گفتمان های انسانی چه شفاهی چه مکتوب شود هر چند اکثر شاهد مثال های پرلمان در پژوهش هایش گفتمان های مکتوب باشد.» (شایم پرلمان، ۲۰۲۲م : ۶۶) شنونده کسی نیست که در یک جلسه ویژه مقابل ما نشسته است بلکه در نگاه پرلمان «همه کسانی هستند که متکلم با استدلال هایش قصد تأثیر گذاری در آنها را دارد.» (همان، ۱۲) از این رو می توانیم متن قرآن کریم را گفتمانی استدلالی قلمداد کنیم که در پی پاسخ گویی به گفتمان هایی با محوریت عقائدی همچون مرگ،

جهان آخرت، معاد جسمانی و... است. هم چنین قرآن کتاب اصلاح‌گری است به این معنی که در پی تغییر وضع موجود است و استدلال نیز همواره به عنوان یک ابزار در پی تغییر وضع موجود، تغییر یک عقیده، تفکر، رفتار و... است. متن استدلال محور ویژگی‌هایی دارد که موجب تمایز آن با سایر متون می‌گردد یکی از این ویژگی‌ها وجود دو طرف یا یک طرف منازع در آن است که این ویژگی نیز در قرآن قابل مشاهده است. به بیان دیگر تا زمانی که اختلاف نظر در امری که احتمال رسیدن به نتیجه قاطع در آن وجود دارد، ایجاد نشود استدلال هم وجود نخواهد داشت. یکی از مباحث محل نزاع در قرآن کریم، بحث معاد جسمانی و بازیابی جسم انسان بعد از مرگ است که آیات قرآن در پاسخ به منکران استدلال‌های زیادی را بیان کرده است. در این جستار برآنیم تا استدلال‌های آیات قرآن کریم را در موضوع معاد جسمانی طبق الگوی استدلالی پرلمان مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم.

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

- طبق الگوی استدلالی پرلمان، در اثبات معاد جسمانی چه نوع استدلال‌هایی به کار رفته است؟
- به لحاظ سبک و اسلوب بیانی چه سازه‌هایی به جملات قدرت استدلالی بخشیده است؟

۲-۱. پیشینه پژوهش

چندین مقاله از سوی ناقدان و پژوهشگران عربی در مورد استدلال بلاغی پرلمان و مدل استدلالی او و نیز وجوه افتراق آن با سایر نظریات استدلال نوشته شده است:

- عمر بوقمره، (۲۰۱۷م) در مقاله "مصطلح الحجاج بین المنطق الارسطی عند بیرلمان و المنطق الطبیعی للغة عند دیکرو" "مجلة فصل الخطاب، جلد ۵، شماره ۱۹، به بررسی اختلاف پرلمان و "دیکرو" در زمینه منطق استدلال پرداخته است. نقطه ضعف این پژوهش در این است که دیکرو را پیرو منطق ارسطویی دانسته در حالی که پژوهش‌های دیکرو انقلابی علیه این منطق است.

- کنان مبخوت، (۲۰۲۲م) در مقاله "منطق شایم بیرلمان فی بناء نظریة البلاغة الجديدة، من حجة الموروث الی النموذج الحجاجی" "مجلة اشکالات فی اللغة و الأدب، جلد ۱۱، شماره ۱، به بررسی پایه‌های فکری نظریه استدلال پرلمان پرداخته و آن را در تفکر یونان قدیم باز جسته است. به طور ویژه این مقاله به بحث خطابه نزد سوفسطائیان، افلاطون و ارسطو پرداخته و ارتباط نظریه پرلمان و وجوه ابتکار آن را بیان کرده است.

نقطه ضعف دیگر پژوهش‌های فوق در این است که از جنبه تطبیقی برخوردار نبوده و به توضیح و تشریح نظریه اکتفا کرده‌اند.

- عرابی محمد، (٢٠١٣) در مقاله "الحجج الشبه منطقیه فی قصه سیدنا موسی علیه السلام" مجله فصل الخطاب، جلد ١٤، شماره ١٨، به بررسی انواع استدلال‌های به کار رفته در داستان زندگی حضرت موسی (ع) طبق مدل استدلالی پرلمان پرداخته‌است. این مقاله تنها مقاله‌ای است که به تطبیق مفصل مدل پرلمان پرداخته‌است.

- غانمی، محمد جواد، (١٤٠٢) در مقاله "سازو کارهای استراتژی حجج و کارکردهای آن در شعر دینی عبد المطلب حلی" مجله انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی، دوره ١٩، شماره ٦٨، نقش حجج محور صور بیانی، ویژگی‌های سبکی اشعار را تحلیل کرده‌اند. هر چند این پژوهش به در قسمت مبانی نظری به توضیح نظریه حجج پرداخته است اما الگویی که مربوط به نظریه پردازان این زمینه باشد تطبیق نداده‌است.

در زمینه اثبات معاد جسمانی در قرآن و استدلال‌های به کار رفته در این مورد، مقالات زیادی کار شده‌است که شمارش آن از حوصله این بحث خارج است. برای نمونه می‌توان به مقاله انصاری منش و دیگران (١٣٩٤)، در مقاله "معاد جسمانی در قرآن و عهدین" پژوهشنامه معارف قرآنی، سال ششم، شماره ٢١، اشاره کرد. در این مقاله به شکل دسته بندی شده دلایل عقلی و نقلی معاد جسمانی در قرآن و عهدین را مورد بررسی قرار گرفته‌است. این مقاله در اثبات معاد جسمانی از روش‌های نوین در تقسیم دلایل عقلی بهره نچسته‌است. اما پژوهشی که به طور مستقل این موضوع را طبق نظریات استدلال مورد تحلیل و بررسی قرار دهد یافت نشد.

٢. استدلال در فرهنگ لغت

در زبان عربی کلمه «حجاج» به معنای آنچه در پژوهش‌های معاصر تحت عنوان استدلال‌های زبانی مورد بررسی قرار می‌گیرد، به کار رفته است. "ابن سیده" در «المحکم و المحيط الأعظم» ذیل واژه «حجاج» این گونه آورده‌است: «حَاجِبَةٌ أَحَاجَةٌ حِجَاجٌ مُحَاجَةٌ مِنْ حِجَّجَتَهُ بِالْحِجِّجِ الَّتِي أُدْلِيَتْ بِهَا وَ الْحِجَّةُ الْبِرْهَانُ، وَ قِيلَ الْحِجَّةُ مَا دُفِعَ بِهِ الْخِصْمُ، وَ قَالَ الْأَزْهَرِيُّ: الْحِجَّةُ الْوَجْهَ الَّذِي يَكُونُ الظَّفَرُ عِنْدَ الْخِصْمِ. وَ جَمَعَ الْحِجَّةُ حُجَّجٍ وَ حِجَاجٍ. وَ حَاجَةٌ مُحَاجَةٌ نَازِعَةٌ الْحِجَّةُ وَ حِجَّةٌ يَحُجُّهُ حِجًّا غَلَبَهُ عَلَى حِجَّتِهِ وَ فِي الْحَدِيثِ: «فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى» أَيْ غَلَبَهُ بِالْحِجَّةِ.» (ابن سیده، لا تا: ماده حجج) در این تعریف گفتمان استدلالی، برهان یا سلسله استدلال‌هایی است که متکلم می‌تواند با استفاده از آن مخاطب خویش را قانع و ساکت نماید. مفهومی که پرلمان و تیتکا از این واژه به دست داده‌اند در وجه مغلوب و قانع نمودن مخاطب از طریق استدلال‌های مختلف با تعریف لغوی "ابن سیده" از لفظ حجج مشترک است: «موضوع استدلال بررسی تکنیک‌هایی در گفتمان است که می‌تواند ذهن مخاطب را از

طریق مطالبی که عرضه می‌کند قانع و به مرحله پذیرش برساند یا درجه پذیرش وی را بالا ببرد. (الصوله، ۲۰۱۱م: ۲۷) در اینجا است که اختلاف استدلال منطقی با استدلال زبانی مشخص می‌شود اولی شامل مقدمات و نتیجه‌ای حتمی می‌باشد اما دومی به مخاطب آزادی و حق انتخاب می‌دهد و او را ملزم به پذیرش نتیجه نمی‌نماید.

۳. مبانی نظری

نهاده‌ها شدن استدلال به عنوان یک مبحث اساسی در بلاغت نوین با پژوهش‌های مکتب بلژیک که نماینده آن پرلمان و همکاران او می‌باشند مشهور شد. بلاغت در کتاب‌های درسی و دانشگاهی به عنوان علم به صورت تعبیر مورد توجه بوده است اما این نگاه بعد از تألیف کتاب بلاغت نوین ناپدید شد زیرا این کتاب حلقه اتصال میان بلاغت و مفهوم سبک شناسانه محض و محدود آن را گسست و در مقابل سرآغاز بازگشت به بلاغت یونان و بحث استدلال را رقم زد. «پژوهش‌های پرلمان و تیتکا که در زبان و فلسفه متمرکز شده بودند پرده از لایه‌های عمیق بلاغت برداشت و حاصل کار در کتاب *La nouvelle rhétorique* (البلاغه الجدیده) توسط پرلمان در سال ۱۹۵۸ و کتاب دیگر او با مشارکت تیتکا تحت عنوان *Traité de L'argumentation* به ثمر نشست.» نگاه پرلمان به بلاغت متفاوت با بلاغت کلاسیک است. «بلاغت کلاسیک، آموزشی، معیار محور، خطابه محور بوده و صبغه منطقی دارد و در پی اقناع مخاطب از راه ترغیب و ترهیب است.» (حمداوی، ۲۰۱۴م: ۸۲) اما به نظر پرلمان بلاغت وجه استدلالی دارد به این معنا که صور بلاغی و آرایه‌های لفظی و معنوی علم بدیع صرفاً وظیفه اقناع را بر دوش خود دارد. او در کتاب مشترک خود با تیتکا عقیده خود را نسبت به تصاویر بلاغی اینگونه بیان می‌کند: «ما تصاویر بلاغی را به شرط اینکه تغییری در مقصود متکلم ایجاد نماید دارای وجه استدلالی می‌دانیم اما اگر این تصاویر بلاغی تأثیری در تصدیق شنونده نداشته باشد تنها جنبه تزئینی دارد. ممکن است در سطح زیبایی شناسانه شگفتی آفرین باشد و نشان دهنده اصالت هنری خطیب باشد اما در چارچوب استدلال جایگاهی ندارد. بررسی تصاویر بلاغی خارج از بافت جملات، مانند گل‌های پژمرده در باغ سرسبزی است که نمی‌تواند زیبایی خاصی را به مخاطب القا کند. اگر تصاویر بلاغی را خارج از بافت استدلالی آن‌ها بررسی کنیم دیگر نمی‌توانیم به آن‌ها تصاویر بلاغی بگوییم بلکه فقط با مجموعه‌ای از تصاویر روبه رو هستیم.» (ch.perelman et L.olbrechtsTyteca، ۱۹۷۶م: ۲۲۹) به بیان دیگر بلاغت نزد پرلمان پرده از مکانیزیم استدلالی به کار رفته در گفتمان‌های متفاوت بر می‌دارد.

٤. بحث و بررسی

انواع استدلال‌هایی که پرلمان به آن‌ها پرداخته‌است و تقسیم بندی‌های متعددی ارائه داده‌است در دو بخش بزرگ جای می‌گیرد: «استدلال‌های مبنی بر وصل و استدلال‌های مبنی بر فصل. دسته اول موجب انتقال از پذیرش مقدمات به پذیرش نتایج می‌شود و دسته دوم میان مقدمات و نتایج جدایی و فصل ایجاد می‌کند.» (بنوهایشم، ۲۰۱۴م: ۵۹) به بیانی دیگر استدلال‌های دسته اول میان عناصری متمایز پیوند ایجاد می‌کند در حالی که دسته دوم میان عناصری که انسان آن را یکپارچه می‌داند و وحدتی برایشان قائل است جدایی می‌افکند. "پرلمان" چهار نوع استدلال را درون این دو دسته بزرگ به این صورت طبقه بندی می‌کند:

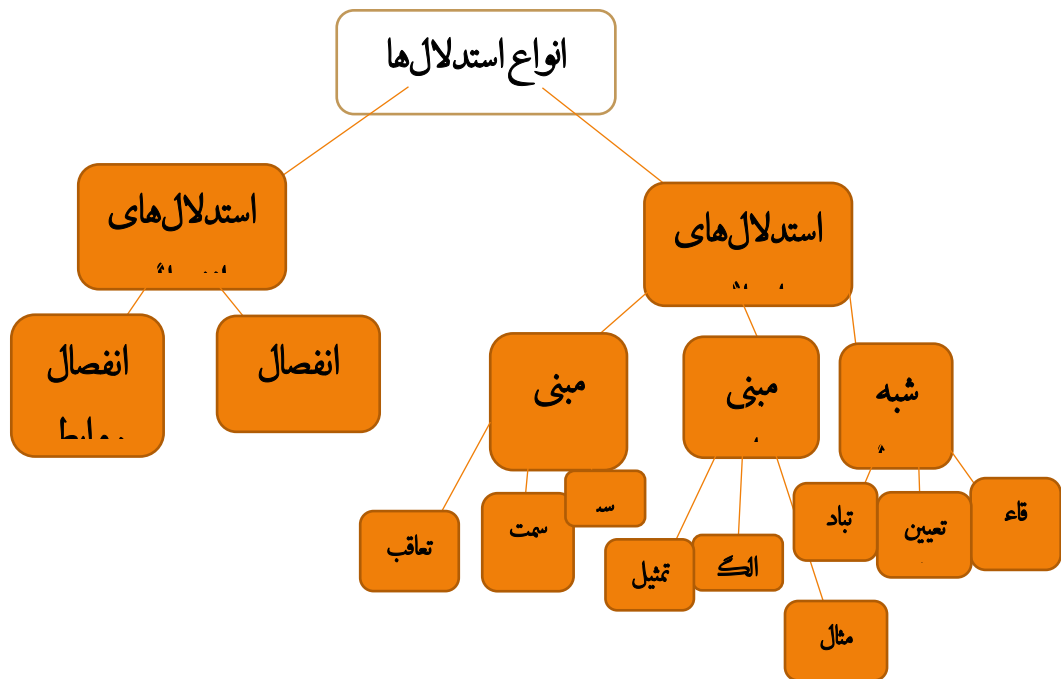
۱. استدلال‌های مبنی بر روابط شبه منطقی: که براساس مبادی و روابط منطقی یا ریاضی ساخته شده و دایره شمولش وسیع است و به برهان علمی نزدیک است. مانند: تعیین معنا، قاعده عدل، تبادل و... "پرلمان" نزدیک به ده مورد از زیر مجموعه‌های این استدلال را نام برده‌است.

۲. استدلال‌های مبنی بر واقعیت: بر اساس روابط موجود میان عناصری از واقعیت که شناخته می‌باشد و محل اتفاق نظر و قبول مخاطبان است شکل می‌گیرد. خطیب یا متکلم از این استدلال‌ها برای روشن تر نمودن استدلال‌های خود در جهت اقناع مخاطب استفاده می‌کند. "پرلمان" در این باره می‌گوید: «به محض اینکه میان عناصری شناخته شده از واقعیت جمع حاصل شد و کنار هم قرار گرفتند در این صورت می‌توان براساس این عناصر استدلالی را ساخت که به مرور آنچه را که مقبول است، نزد دیگران نیز مقبول سازیم.» مانند: تعاقب، استدلال منفعت گرایانه، استدلال اسراف، استدلال جهت و استدلال سببی و....

۳. استدلال‌های مبنی بر واقعیت یا سازنده واقعیت: برخلاف استدلال‌های دسته شماره دوم، که براساس واقعیت‌ها شکل می‌گیرد، در این بخش ما با استدلال‌هایی مواجه هستیم که

براساس رابطه مشابهت به شکل گیری واقعیت می‌انجامد. به عبارتی با اظهار روابط جدید میان اشیاء آن را ایجاد نموده یا تکمیل می‌نماید. مانند: استدلال مثال، استدلال الگو، استدلال تمثیل.

۴. استدلال‌های مبنی بر جدایی و انفصال مفاهیم: در این دسته با استدلال‌هایی مواجه هستیم که میان عناصر مرتبط و همگون جدایی می‌افکند. این نوع استدلال‌ها برای جدایی میان مفاهیم و ارزش‌ها و دو گانه سازی آن‌ها به کار می‌رود. مانند: ظاهر و باطن، عالم مثل و عالم دنیا. (مشبال، ۲۰۲۱م: ۳۹)

نمودار تقسیم بندی انواع استدلال‌ها و زیر مجموعه‌های آنها

۴-۱. استدلال سببی

﴿أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ﴾ (یس/ ۸۱)

خداوند در این آیه در پاسخ استبعاد معاد جسمانی از سوی مشرکین، چندین استدلال مطرح نموده است. مثلاً به خلقت نخستین انسان اشاره نموده و قدرت خود را در آفرینش دوباره انسان مثال زده است اما در این آیه حجت را به طریق اقوی تمام نموده است؛ «خداوند این بیان را بر استدلال‌های قبلی عطف نموده است زیرا وقتی مشخص شد که خلق اشیاء امکان خلق امثال آن‌ها را نیز در پی دارد در این آیه در جهت اثبات خلق مخلوقات که بزرگ‌تر و پیچیده‌تر از خلقت انسان است برآمده است. این استدلال به شکل استفهام تقریری آمده است زیرا آن قدر روشن است که شنونده جز اقرار راه دیگری پیش رو ندارد. به این ترتیب استدلال موجود در آیه اینگونه است؛ کسی که آسمان‌ها و زمین را آفریده بر آفرینش دوباره مردم بعد از مرگ نیز قادر است.» (ابن عاشور، ۱۴۲۰م: ج ۲۲، ۲۸) در این آیه برای اقناع مخاطب از

استدلال سببی استفاده شده است که طبق الگوی پرلمان در تقسیم بندی انواع استدلال‌ها، جزء استدلال‌های مبنی بر واقعیت است. «این استدلال یک حادثه یا فعل را در ارتباط با علتی که آن را ایجاد نموده است بررسی می‌کند. ذکر اسباب و سبب اثبات دعاوی یا رد آن است.» (مشبال، ۲۰۲۱م: ۵۸) این آیه در پاسخ به شک و شبهه‌ای که مشرکین بر معاد جسمانی انسان داشته اند، به لحاظ سبک و سیاق با آن‌ها مقابله نموده است. «زیرا هر استدلال دارای زبانی خاص، سبکی مختلف بسته به اهمیت مطلبی که به آن می‌پردازد است. به گونه‌ای که ممکن است با تغییر ساختار زبانی و سبک بیان با آن معارضه نماییم.» (پرلمان، ۱۹۷۶م: ۱۰۶) ساختار زبانی این آیه در چندین مورد همسو با مفهوم استدلالی آن در پاسخ گویی به مشرکان بوده است. عوامل استدلال ساز یا سازه‌های زبانی استدلال مانند کاربست حرف عطف (أو) یکی از این عناصر زبانی است. «عناصری در زبان وجود دارد که می‌توان آن را عوامل نامید زیرا عامل محقق شدن یکی از وظایف زبان به عنوان اقناع و تکمیل استدلال است.» (الناجح، ۲۰۱۱م: ۱۵) به عبارت دیگر این عوامل استدلالی معنای جمله را از حالت خبری صرف به شکل استدلالی و اقناع گر تغییر می‌دهد. در این آیه ذکر حرف عطف "أو" در ابتدای جمله ارتباط آن را با استدلال‌های به کار رفته در آیات ماقبل نشان داده و به تکمیل استدلال اثبات معاد جسمانی منجر می‌شود. از دیگر ویژگی‌های زبانی و سبکی این آیه آوردن حرف "باء زائده" بر سر خبر لیس است که به لحاظ نحوی ذکر کردن یا نکردن آن جوازی است. طبق قاعده "زیادة المبانی تدل علی زیادة المعانی" که بیانگر این اصل است: «هرگاه لفظ افزون شود معنا نیز افزون می‌شود.» (الراشدی، ۲۰۰۹م: ۶) افزون شدن "باء زائده" بر سر خبر لیس (بقادر) «برای تأکید نفی موجود در آیه به کار رفته است.» (ابن عاشور، ۱۴۲۰ه.ش: ج ۲۲، ۲۸۲) در ادامه آیه حرف "بلی" همچنان بر قوت جنبه اثبات موجود در آیه که به تقویت استدلال کمک می‌نماید، می‌افزاید. یکی از کاربردهای حرف "بلی" «واقع شدن آن در محل استفهامی که بر نفی وارد شده و مفید ابطال آن و اثبات ضد آن است، می‌باشد؛ چه استفهام انکاری باشد چه تقریری و...» (سیوطی، ۲۰۰۸م: ۲۷۸) به عبارت دیگر با کاربرد این حرف و بیان ماهیت استدلال به شکل استفهام تقریری خداوند آن را به مرتبه بدیهیات نزدیک می‌نماید زیرا بدیهی است که آنکه قادر بر آفرینش دستگاه بزرگ آسمان‌ها و زمین است بر آفرینش دوباره مردم بعد از مرگ، قادرتر است. وارد شدن حرف "بلی" بر جمله معترضه "وهو الخلاق العليم" مضمون جمله را که قدرت آفرینش خداوند است تقویت می‌نماید. «یعنی، البته که خداوند قدرت خلق دوباره انسان‌هایی مانند شما را دارد زیرا او خلاق: کثیر المخلوقات است و علیم: کثیر العلم است به گونه‌ای که چیزی بر او پوشیده و پنهان نیست.» (تفسیر الوسيط، ۱۹۹۷: ج ۱۲، ۵۸) واژه خلاق بر وزن فعال و واژه علیم بر وزن فعیل اسم مبالغه است

که وصف خلق و علم را با مراتب بالا در ذات خداوند نشان می‌دهد.

۴-۲. استدلال مثال محور از نوع مثال تاریخی

﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْبَةٍ وَ هِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَ انظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَ لِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَ انظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمْتُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (بقره/۲۵۹)

در میان استدلال‌های مبنی بر مشابهت، استدلال مثال محور (exemple) براساس مشابهت میان دو رویداد به اثبات و بنا نهادن یک قاعده می‌پردازد. زیرا ذکر کردن مثال‌های مختلف در مورد یک قاعده، موجب تأیید نظر و استدلال برای اثبات آن از طریق تشابه میان مثال‌ها و حالت و قاعده مذکور است به گونه‌ای که تشابه میان مواضع به تشابه در نتایج منجر می‌شود. «استدلال مثال محور یا واقعی است و در گذشته اتفاق افتاده است و به نوعی "مثال تاریخی" محسوب می‌شود. این مثال واقعی بوده و اموری که قبلاً رخ داده است را برای اقناع مخاطب در مورد یک ادعا یا یک ایده روایت می‌کند و یا واقعی نیست و خود ما آن را بر اساس قاعده مشابهت و تماثل می‌آفرینیم.» (مشبال، ۲۰۲۱م: ۷۵) در این دو آیه خداوند با بیان دو رویداد که برای دو تن از پیامبران الهی پیش آمده است به اثبات بحث معاد جسمانی پرداخته است. در آیه ۲۵۹ خداوند برای اثبات معاد جسمانی، اتفاقی که برای حضرت "عزیر" رخ داده است را بیان می‌کند. وقتی "عزیر" نشانه‌های ویرانی را در آن روستا دید که خالی از سکنه گشته است تعجب نموده و به شیوه استفهام انکاری پرسید: چگونه خداوند این روستا را بعد از این ویرانی دوباره آباد خواهد کرد و اهالی آن را دوباره زنده خواهد نمود؟ "عزیر" پیامبر نسبت به اصل بعث و رستاخیز شکی نداشت زیرا او مؤمن به پروردگار بود، در واقع سؤال ایشان در مورد کیفیت احیاء بوده است.» (طنطاوی، ۱۹۹۷م: ج ۱، ۵۹۶) بیان متوالی دو آیه که هر دو در اثبات کیفیت احیاء مردگان بعد از مرگ بیان شده است در موضع اثبات نفس معاد جسمانی نیز به عنوان حادثه‌ای که به تحقیق اتفاق افتاده است کاربرد دارد. «بعد از سؤال حضرت عزیر خداوند او را صد سال می‌میراند و سپس روح را به بدنش بازگرداند. خداوند بعد از فعل امانه فعل احیاء را به کار نبرده است بلکه فعل بعث را برگزیده است؛ برای دلالت بر این امر که او همانگونه که عاقل و دارای قوه فهم و آماده برای درک و استدلال مرده بود دوباره برانگیخته شد و بعد از رستاخیز او، سؤال خداوند از او مبنی بر اینکه چند سال اینگونه به سر بردی و

پاسخ عزیر مبنی بر اینکه یک روز یا نیمی از یک روز را اینگونه بودم، قوی‌ترین دلیل بر قدرت خداوند بر احیاء انسان‌ها بعد از مرگ است.» (همان، ۵۹۸) حرف (بل) به عنوان یک حرف ربط استدلالی در این جمله عمل کرده‌است. زیرا بازگشت روح به بدن بعد از صد سال به مراتب قوی‌تر از بازگشت آن بعد از یک روز بر قدرت خداوندی برای امر معاد جسمانی دلالت می‌کند. «حرف ربط "بل" به دو شکل کاربرد دارد: الف) بعد از آن یک کلمه بیاید. ب) بعد از آن جمله‌ای واقع شود. در کاربرد دوم، "بل" به معنای اضراب ابطالی و یا اضراب انتقالی از یک غرض به غرض دیگر خواهد بود.» (العزوی، ۲۰۱۰م: ۶۸) حرف "بل" میان دو رابطه استدلالی فرعی قرار گرفته و ارتباط میان آن‌ها را میسر می‌کند به این صورت که رابطه میان استدلال نخست و پیش از "بل" مبنی بر برانگیخته شدن از مرگی به مدت یک روز یا نیم روز که نتیجه آن عدم شگفتی و سختی امر بعث است و استدلال دوم مبنی بر برانگیخته شدن بعد از مرگی به مدت صد سال که نتیجه آن قدرت پروردگار بر بعث و امکان رستاخیز انسان‌ها بعد از مرگ استدلال دوم را ضد استدلال اول قرار داده و قوی‌تر از آن است. (جمله بل لبث مائة عام) معطوف بر این جمله مقدر است: آنگونه که تو می‌پنداری نیست که یک روز یا نیم روزی را در این حال مانده باشی بلکه صد سال را اینگونه سپری کردی و خداوند دوباره تو را احیاء نمود. در ادامه آیه نیز اشاره به طعام و شرابی که بعد از گذشت صدسال فاسد نشده‌است و نیز زنده شدن چارپای پیامبر همگی حوادثی ثابت شده هستند که با بیان آن‌ها استدلال خداوند در امر معاد جسمانی تکمیل شده‌است.

۳-۴. استدلال سببی و استدلال تعیین معنا بر اساس اشتقاق

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَالْمَ يَعْبُدُ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُخْلِقَ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (احقاف/۳۳)

در این آیه برای اثبات معاد جسمانی، با یک استدلال سببی مواجه هستیم که به شکل استفهام تقریری بیان شده‌است. خداوند از منکران معاد می‌پرسد آیا کسی که قادر به آفرینش نظام گسترده آسمان‌ها و زمین است قادر به احیاء مردگان بعد از مرگ نیست؟ به عبارت دیگر علت قدرت خداوند بر معاد جسمانی را با این پرسش در قدرت خود بر آفرینش نظام‌های پیچیده‌تری چون نظام آسمان‌ها و زمین قرار داده‌است. «در استفهام تقریری متکلم، مخاطب را وادار به اقرار و اعتراف به امری می‌کند که صحت یا سقم آن نزد او ثابت شده‌است و باید بعد از ادوات استفهام چیزی که در پی اقرار گرفتن در مورد آن هست را ذکر نمود.» (ابن هشام، ۱۳۶۷ه.ش: ۲۶) بعد از این استدلال که مبنی بر قدرت ذات الهی بر احیاء اموات، استدلال دوم با حرف عطف (واو) بر شدت و قدرت استدلال نخست می‌افزاید. واو اصلی‌ترین حرف

حروف عاطفه است و همه علمای علم نحو معتقدند که واو بر اشتراک معطوف بر آنچه که معطوف علیه بر آن است، دلالت دارد. (همان، ۶۳) کاربرد استدلالی واو عاطفه به جهت ترتیب بندی استدلال‌ها به کمک این حرف و وصل نمودن آن‌ها به هم است به گونه ای که موجب تقویت استدلال‌ها می‌شود. «متعدی شدن فعل (یعنی) توسط حرف (باء) برای افاده عدم عجز خداوند از صنع و تدبیر آن‌ها است. خداوند علاوه بر قدرت آفرینش آسمان‌ها و زمین در این امر درمانده و عاجز نشده‌است و به آسانی این کار را انجام داده‌است بنابراین چنین معبودی قدرت آفرینش دوباره انسان‌ها را دارد.» (ابن عاشور، ۱۴۲۰ه.ق: ج ۲۶، ۵۴) همچنین قرار گرفتن (باء) زائده بر سر (قادر) مفید تأکید بیشتر بر قدرت خداوندی بوده و بر قدرت استدلال افزوده‌است. موقعیت حرف جواب بلی اینگونه است که در جواب جمله محذوفی ذکر شده که نشان دهندۀ تعجب منکران از احیاء مردگان است و این گمان که چنین چیزی امکان ندارد لذا حرف بلی برای بیان صحت و حقیقت این مطلب ذکر شده‌است. در انتهای آیه، جمله دیگری برای تکمیل استدلال بیان شده‌است که به لحاظ بیانی نیز دارای حروف و روابطی است که اتمام حجت را نشان می‌دهد. جمله "إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" به عنوان تزییل جمله بلی است. «تزییل یکی از اقسام اطناب است بدین گونه که به دنبال جمله، یک جمله مستقل دیگری آورده می‌شود این جمله، معنای جمله اول را فرا می‌گیرد و منطوق یا مفهومش را تأکید می‌کند.» (الهاشمی، ۱۳۸۹ه.ش: ج ۲، ۶۱۸) این بیان نشان می‌دهد که علاوه بر قدرت آفرینش آسمان‌ها و زمین و احیاء مردگان خداوند بر آفرینش موجوداتی که خارج از آسمان‌ها و زمین هستند نیز قادر است و تأکید کلام توسط حرف (أن) جوابی است بر منکران که با محال دانستن احیاء مردگان قدرت خداوند را در سایر امور نیز منکر شده بودند. «در بیان احیاء مردگان خداوند وصف قادر را به کار برد اما در بیان قدرت خود بر هر چیز وصف قدیر را ذکر نمود که نسبت به قادر دلالت بیشتری بر قدرت او دارد.» (ابن عاشور، ۱۴۲۰ه.ق: ج ۲۶، ۵۵) این جمله را به عنوان آخرین جمله آیه می‌توان یکی از انواع استدلال‌های شبه منطقی به نام استدلال "تعیین معنا بر اساس اشتقاق" دانست. «زیرا گاهی اشتقاق برای تأکید بر یک معنای ویژه که به یک لفظ می‌بخشیم به کار می‌رود.» (مشبال، ۲۰۲۱م: ۴۱) در این آیه ابتدا لفظ "قادر" برای اشاره به قدرت خداوند در معاد جسمانی انسان‌ها به کار رفته‌است سپس در انتهای آیه و در آخرین جمله آن کلمه "قدیر" که مشتق کلمه "قادر" است برای تأکید بر معنای این کلمه در وجه صفت مشبه بیان شده‌است تا بر قدرت خداوند تأکید نموده و ثبوت این قدرت را در ذات او خاطر نشان منکران کند. علاوه بر این، بیان این جمله با حرف تأکید (ان) بر قطعیت و تأکید استدلال می‌افزاید زیرا «این حرف موجب تأکید نسبت میان دو طرف

يَا تَيْنَكَ سَعِيًّا وَ اعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (بقره/۲۶۰)

حضرت ابراهیم(ع) در این گفت و گو از احیاء مردگان سؤال نموده‌اند. «طرح این سؤال به علت رسیدن به علم شهودی در باب معاد بعد از علم حصولی حضرت به آن بوده‌است. این قوی‌ترین وجه در بیان علت درخواست ایشان است.» (طوسی، لا تا: ج ۲، ۳۲۷) پاسخ خداوند در مقابل این درخواست را می‌توان در زمره استدلال شبه منطقی "تقسیم کل به اجزاء" جای داد. «این استدلال مبنی بر تقسیم یک کل به اجزاء و انواع و بیان ویژگی خاص هر یک است تا استنتاج نماید این ویژگی در همه افراد آن جنس محقق است. این استدلال تنها در صورتی محکم و قوی خواهد بود که این کل و اجزاء آن طبیعت متجانسی داشته باشند.» (مشبال، ۲۰۲۱م: ۴۵) اگر کلمه (طیر) را در این آیه یک کل بدانیم و آن چهار نوع پرنده را اجزاء و افراد آن، در این صورت آنچه بر تک تک آن‌ها صدق کند و کیفیت صدق آن حکم از آسانی و سختی و... بر کل نوع پرندگان نیز صدق خواهد کرد. «کلمه (طیر) مترادف (طائر) و اسم جمع است؛ اصل آن وصف است و بر جنس حیوان دلالت دارد. بنابراین (من) تبعیضیه برای بیان چهار نوع مختلف از پرندگان به کار رفته است و ظاهراً حکمت تعدد و اختلاف برای بیان زیادت فهم این مطلب است که امر احیاء در بعضی از پرندگان آسان‌تر از بقیه نبوده‌است لذا چهار نوع گوناگون را آورده‌است.» (ابن عاشور، ۱۴۲۰ه.ق: ج ۲، ۵۱۲) بنابراین با تقسیم یک کل به اجزاء متفاوت و با وجود ویژگی خاص هر یک از آن‌ها به یک اصل کلی که همان معاد جسمانی باشد رسید.

۴-۶. استدلال مقایسه مبنی بر مشابهت

﴿إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ (۳۴) إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتْنَا الْأُولَىٰ وَ مَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ (۳۵) فَأَتُوا بِآبَاتِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۶) أَمْ هُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمٌ تُبِعَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ﴾ (دخان/۳۷)

آیات با نقل قول استدلال مشرکان مکه آغاز شده‌است که زندگی دوباره بعد از مرگ را با قوی‌ترین اسلوب تأکیدی بیان می‌کند. یکی از انواع خاص عوامل و سازه‌های استدلالی ادوات قصر ان/ها/لیس...آلا است که از دو بخش نفی و استثناء تشکیل شده‌است. اجماع عالمان نحو بر این است که این عوامل مفید معنای آنما است. جمله (آنما هو درهم) برابر است با جمله (ان هو الا درهم). (الناجح، ۲۰۱۱م: ۶۰) این عامل، گفتمان را به یک نتیجه معین رهنمون می‌شود و دیگر نتایج را از دایره خارج می‌کند. در این نوع قصر یا حصر، یک چیز محصور در یک چیز بخصوص دیگری حصر می‌شود. علاوه بر این عامل، جمله بعدی که بر این جمله عطف

شده است در اسلوب نفی بیان شده است که عاملیت آن در «نتیجه‌ای است که متکلم سعی در هدایت کردن مخاطب به سوی آن دارد.» (عبدالجواد و حواس، ۲۰۲۰م: ۱۹) مشرکان با بیان این جملات هدفی جز انکار معاد نداشته و در ادامه برای گفته خود استدلال می‌آورند. این جمله استدلال کفار برای نفی معاد است و محتوای آن اینگونه است که احدی از مردگان گذشته ما به زندگی برنگشته است. در واقع این یک سفسطه است زیرا رستاخیز موعود، در زندگی دنیا اتفاق نمی‌افتد و مشرکان از باب تمسخر آن را به زبان آورده‌اند. (ابن عاشور، ۱۴۲۰ه.ق: ج ۲۵، ۳۳۳) استدلال خداوند در مقابل منکران که مصرانه بر گفته خود پافشاری می‌کردند از جنس نوع دوم استدلال‌های مثال محور است. «به این صورت که یک ادعا یا نقطه نظر را با ذکر دو حالت خاص و شبیه که رواج بیشتری دارد و نزد مخاطب مشهورتر است، تخطئه و تکذیب می‌نماید.» (مشبال، ۲۰۲۱م: ۷۶) ادعای مشرکان این است که معاد امکان ندارد و بازگشت پدران خود را مبنای پذیرش این اصل قرار داده‌اند در مقابل خداوند در راستای همین ادعای باطل دو مثال آشنا: قوم تبع و اقوام پیش از آن را به آنان یادآوری می‌کند. «بعد از اینکه خداوند در آیات گذشته هلاکت فرعون و قوم او برای آنان مثال زد، در این آیه مثال دیگری را آورده است که نزد آنان اعتبار بیشتری دارد زیرا از هلاکت قومی گفته است که نسبت به فرعون به سرزمین آنها نزدیکتر است. این قوم، تبع است که مردمان عرب همیشه بین خود از شکوه پادشاهی آنان میان خود سخن می‌گفتند و اهل یمن بوده‌اند و بسیاری از مردم بازمانده‌های آثار قدرت و شوکت آنان و هلاکتشان به سبب سیل عرم را در سفرهایشان دیده بودند.» (ابن عاشور، ۱۴۲۰ه.ق: ج ۲۵، ۳۳۳) رد این ادعا خود سببی است برای بنای استدلال بعدی که پاسخی قطعی و دندان شکن به مشرکان است. استفهام در اینجا تقریری است، زیرا در مقابل آن راهی جز اعتراف به جایگاه قوم تبع و کسانی که پیش از این قوم بوده‌اند ندارند زیرا این دو قوم ضرب المثل مردم در قدرت و شوکت بوده است. (همان، ۳۳۳) بنابراین با مشابهتی که میان این قوم در امر ارتکاب گناهان و جرایم و اقوام پیشین مشهور خود برقرار است ادعای آنان رد و معاد اثبات می‌شود.

نتیجه گیری

در این مقاله به معرفی مفهوم جدیدی از استدلال پرداختیم که زبان شناس و فیلسوف بلژیکی شاییم پرلمان آن را تعریف و تقسیم بندی کرده است. دو مفهوم جدید در این رویکرد وجود دارد. از نظر پرلمان استدلال یک مسأله فلسفی است که در قالب‌های آماده منطقی نمی‌گنجد و از سوی دیگر بلاغت جدید تکرار بلاغت ارسطو نیست بلکه یک طرح فکری است که پیوند میان فلسفه و بلاغت را اعلام می‌کند.

قرآن کریم در موقعیت‌های گوناگون در مواجهه با مشرکان و منکران معاد استدلال‌های مختلفی را برای اثبات معاد جسمانی بیان کرده‌است. از بررسی استدلال‌های قرآن در این زمینه براساس الگو و دسته بندی که پرلمان از استدلال‌ها ارائه داده‌است پاسخ دو پرسش پژوهش به این شرح است:

در پاسخ به سؤال نخست، طبق الگوی پرلمان، در آیات سوره‌های احقاف، اسراء، واقعه و بقره استدلال‌های شبه منطقی مانند "تعیین معنا براساس اشتقاق"، "مقایسه، مشارکت، تقسیم کل به اجزاء ... مشاهده شد. در مورد استدلال‌هایی که بر اساس واقعیت و سازنده آن هستند نیز بیشتر استدلال‌هایی که بر جنبه شباهت میان حالات مختلف استوار است مانند استدلال مثال محور، مثال محور تاریخی، مثال محور استقرائی به کار رفته‌است. به عنوان مثال در آیه ۲۵۹ سوره بقره خداوند برای اثبات معاد جسمانی، اتفافی که برای حضرت "عزیر" رخ داده‌است را بیان می‌کند. تا از طریق شباهت زنده شدن عزیر بعد از سال زنده شدن همه انسان‌ها را بعد از مرگ اثبات کند. قرآن کریم با به کارگیری استدلال سببی به بیان علت حوادث یا سرانجام مشرکان و معاندان به جهت اعمالی که مرتکب شده‌اند، پرداخته‌است و در مواردی که نیاز به تفهیم امور عقلانی بوده‌است از استدلال مثال محور استفاده شده‌است تا فهم مطالب برای مخاطب آسان شود.

در پاسخ به سؤال دوم، اسلوب‌های بیانی استفهام تقریری، نفی، حصر، جمله اسمیه، کاریست حرف تأکید(ان) نقش مؤثری در توجیه مفهوم جملات به سوی مقصد استدلال‌های قرآنی داشته‌است. در مواردی که منکران معاد با به کارگیری اسلوب حصر بر عقیده خود پافشاری نموده‌اند خداوند با همان اسلوب پاسخشان را در خلال یک استدلال داده‌است تا جمله جواب قدرت استدلالی مساوی داشته باشد. کاربرد نفی و استثناء در اسلوب حصر معنای سخن را در غرض متکلم محدود نموده و احتمالات دیگر را از دایره خارج می‌کند. کاربرد استفهام تقریری نیز یکی از اساسی‌ترین عوامل استدلالی است که با وارد شدن بر سر جملات حقایق را به شکل بدیهیاتی عرضه می‌کند که مخاطب راهی جز اذعان به آن پیش روی خود نمی‌بیند. برای مثال در آیه ۸۱ سوره یس استدلال سببی در کنار ساختار ادبی استفهام تقریری بحث معاد جسمانی را به گونه‌ای اثبات می‌کند که مخاطب در برابر آن راهی جز اقرار به حقیقت ندارد. این استدلال به شکل استفهام تقریری آمده‌است زیرا آن قدر روشن است که شنونده جز اقرار راه دیگری پیش رو ندارد. به این ترتیب استدلال موجود در آیه اینگونه است؛ کسی که آسمان‌ها و زمین را آفریده بر آفرینش دوباره مردم بعد از مرگ نیز قادر است.

منابع و مأخذ

الف) كتابها

قرآن كريم

- ابن عاشور، محمد طاهر، (١٤٢٠هـ.ق)، التحرير و التنوير، لبنان، بيروت: مؤسسة التاريخ العربي.
- أرسطوطاليس، (م١٩٧٩)، الخطابة، تحقيق: عبدالرحمن بدوي، بيروت: دار القلم.
- أبوالمكارم، علي، (٢٠٠٧م)، الجملة الاسمية، القاهرة: دار المعارف.
- ابن سيده، (لا تا)، المحكم و المحيط الأعظم، تحقيق: عبد الحميد هندواوي، لبنان: دارالكتب العلمية، مادة (حجج).
- بنوهاشم، حسين، (٢٠١٤م)، نظرية الحجاج عند شاييم بيرلمان، بيروت: دار الكتب الجديد المتحدة.
- حمداوي، جميل، (٢٠١٤م)، من الحجاج الى البلاغة الجديدة، المغرب: دار البيضاء.
- سيوطي جلال الدين، (٢٠٠٨م)، الاتقان في علوم القرآن، دمشق: مؤسسة الرسالة الناشر.
- شاه عبدالعظيمي، حسين، (١٣٦٣هـ.ش)، تفسير اثني عشري، ايران: تهران.
- شاييم پرلمان، (٢٠٢٠م)، الامبراطورية الخطابية صناعة الخطابة و الحجاج، ترجمة حسين بنوهاشم، بيروت: دار الكتب الجديد المتحدة.
- الصولة، عبدالله، (٢٠١١م)، في نظرية الحجاج: دراسات و تطبيقات، تونس: دار الجنوب للنشر و التوزيع.
- طنطاوي، محمد سيد، (١٩٩٧م)، التفسير الوسيط للقرآن الكريم، القاهرة: نهضة مصر.
- طوسي، محمد بن حسن، (لا تا)، التبيان في تفسير القرآن، بيروت: دار الاحياء التراث العربي.
- العزاوي، ابوبكر، (٢٠١٠م)، الخطاب و الحجاج، بيروت: مؤسسة الرحاب الحديثة.
- مشبال، محمد، (٢٠٢١م)، محاضرات في البلاغة الجديدة، بيروت: دار الرافدين.
- الأنصاري، ابن هشام، (١٣٦٧هـ.ش) مغني اللبيب عن كتب الأعاريب، قم: انتشارات تيريزي.
- الناجح، عزالدين، (٢٠١١م)، العوامل الحجاجية في اللغة العربية، تونس: مكتبة علاء الدين للنشر و التوزيع.
- الهاشمي، أحمد، (١٣٨٩هـ.ش) جواهر البلاغة، ترجمة حسن عرفان، ج دوم، ج ١٠، قم: نشر بلاغت.
- Ch.perelman et L.Olberchts-Tyteca, (١٩٧٦) La Nouvelle rhetorique, troitde argumentation, Editions de universite de Bruxells.

ب) مقالات

- الراشدي، محمد ذنون يونس فتحي، (٢٠٠٩م)، «اشكالية زيادة المبنى و دلالتها على زيادة المعنى، دراسة تطبيقية على السين و السوف في القرآن الكريم»، مجلة أبحاث كلية التربية الأساسية، ش ٤ : ١-٢٠.

پ) پایان نامهها

- عبدالجواد، منى، حواس، مسعوده، (٢٠٢٠م)، «العوامل الحجاجية في الأربعين النووية»، الجمهورية

Sources and sources

Books

Holy Quran

- Ibn Ashur, Muhammad Tahir, (١٤٢٠ AH), Tahrir and al-Tanvir, Lebanon, Beirut: Al-Tarikh Al-Arabi Foundation.
- Aristotle, (١٩٧٩), Al-Khataba, research: Abdurrahman Badawi, Beirut: Dar al-Qalam.
- Abu al-Makaram, Ali, (٢٠٠٧), Al-Jamala al-Asmiyyah, Cairo: Dar al-Maarif.
- Ibn Saydeh, (La Ta), Al-Mahkam and Al-Mahit al-Azam, research: Abd al-Hamid Hindawi, Lebanon: Dar al-Kutb al-Alamiya, Maad (Hajj).
- Banohashem, Hossein, (٢٠١٤), The Theory of Al-Hajjaj by Shayim Birelman, Beirut: Dar Al-Katb Al-Jadid Al-Muhammads.
- Hamdawi, Jamil, (٢٠١٤), Man al-Hajjaj al-Balagha al-Jadidah, Maghreb: Dar al-Bayda.
- Siyuti Jalaluddin, (٢٠٠٨), Al-Itqan in the Sciences of the Qur'an, Damascus: Al-Risala Al-Nashroon Foundation.
- Shah Abdul Azimi, Hossein, (١٣٦٣ A.H.), Tafsir Asni Ashari, Iran: Tehran.
- Shayim Perelman, (٢٠٢٠ AD), Al-Khattabiya Al-Khattabiya, the Art of Al-Khataba and Al-Hajj, translated by Hossein Benohashim, Beirut: Dar Al-Katb Al-Jadid Al-Muhammads
- Al-Soulah, Abdullah, (٢٠١١), in the theory of al-Hajj: studies and implementations, Tunisia: Dar Al-Janoob Publishing House and Al-Tawzieh.
- Tantawi, Mohammad Seyed, (١٩٩٧), al-Tafsir al-Wasit for the Holy Quran, Cairo: Nahda Misr.
- Tusi, Muhammad bin Hassan, (La Ta), al-Tabyan fi Tafsir al-Qur'an, Beirut: Dar al-Ahiya al-Trath al-Arabi.

Articles

- Al-Rashdi, Mohammad Zanun Yunus Fathi, (٢٠٠٩ AD), "The problem of too much meaning and its implications for too much meaning, a comparative study of Al-Sin and Al-Suf in the Holy Qur'an", Journal of General Education Research, Volume ٤: ٢٠-١

Dissertations

- Abd al-Jawad, Mani, Hawass, Masouda, (٢٠٢٠ AD), "The Hajj factors in the Arbaeen al-Nawiyah", Algerian Republic: Al-Shaheed Association Hama Al-Khidr Al-Wadi.
- Al-Azzawi, Abu Bakr, (٢٠١٠), Al-Khattab and Al-Hajjaj, Beirut: Al-Rehab Al-Haditha Foundation.
- Mishbal, Mohammad, (٢٠٢١), Lectures in Al-Balagha Al-Jadida, Beirut: Dar al-Rafidin.
- Al-Ansari, Ibn Hisham, (١٣٦٧ A.H.) Mughni al-Labib on the Books of Al-Aarib, Qom: Tabrizi Publications.
- Al-Najh, Ezzeddin, (٢٠١١), Al-Hajj factors in the Arabic language, Tunis: Al-Aladdin Publishing House and Al-Tawzee.
- Al-Hashemi, Ahmed, (١٣٨٩ AH) Javaher al-Balagha, translated by Hassan Irfan, vol. ٢, ch. ١٠, Qom: Balaghat Publishing House.
- Ch.perelman et L.Olberchts-Tyteca,(١٩٧٦) La Nouvelle rhetorique, troitde argumentation, Editions de universite de Bruxells.

تحليل الحجج اللغوية للقرآن الكريم في آيات البعث الجسدي على أساس

نظرية الاستدلال لشاييم بيرلمان

نوع المقالة: أصلية

معصومة تقي زاده^{١*}، علي باقر طاهري نيا^٢

١. طالبة دكتوراه في اللغة العربية وآدابها، جامعة طهران، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، طهران، إيران

٢. أستاذ قسم اللغة العربية وآدابها، جامعة طهران، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، طهران، إيران

تاريخ قبول البحث: ١٤٠٣/٠٨/١٠

تاريخ استلام البحث: ١٤٠٢/١٢/٠١

الملخص

إن التأثير على الآخرين والإقناع عنصر فعال وواضح في المحادثات الإنسانية، ولذلك فإن الاستدلال هو أحد السمات المميزة لهذه المحادثات. "شاييم بيرلمان" هو أحد الذين اتبعوا أرسطو في القرن العشرين في مناقشة الخطابة والبلاغة ومقام الحجج، ويمكننا اعتبار نص القرآن الكريم بمثابة خطاب جدلي يسعى للإجابة على خطابات تتمحور حول معتقدات مثل الموت، الدنيا الآخرة، التناسخ، الخ. وللنص الجدلي سمات تميزه عن غيره من النصوص، ومن هذه السمات وجود وجهين أو جانب متعارض فيه، وهو ما يمكن ملاحظته أيضًا في القرآن الكريم. في هذا المقال، قمنا بتحليل آيات القرآن الكريم في سياق البعث الجسدي على أساس نمط تقسيم حجج "البرلمان"، وأظهرت نتائج البحث أن نمط الاستدلال "للبرلمان" مثل الحجج شبه منطقية والسببي وتوجد الحجج في الآيات والأساليب التعبيرية للتساؤل البلاغي، والحصر، ودورها الفعال في تبرير مفهوم الجمل نحو المقصد، وقد كانت له الحجج القرآنية. يعد استخدام أدوات الاستفهام البلاغية من أهم عوامل الاستدلال، حيث تقدم الحقائق في شكل حقائق بديهية لا خيار أمام الجمهور سوى الاعتراف بها.

الكلمات الرئيسية: الاستدلال، القرآن الكريم، البعث الجسدي، شاييم بيرلمان.